Kārlis Ēriks Arons

ZINĀTŅU VĒSTURES DIŽDARBS

Jānis Stradiņš. Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības. – Rīga: Zinātne, 1998. – 711 lpp.

Lasītāji saņēmuši līdz šim Latvijā sarakstīto lielāko zinātņu vēstures grāmatu. Tās autors Jānis Stradiņš ir pierādījis, ka viņš ir izcilākais Latvijas zinātņu vēsturnieks, kurš šai pētniecības nozarei, līdztekus ķīmijai, veltījis visu savu zinātnieka mūžu. Viņa vārdu jau tagad pazīst pasaulē un ar viņa darbiem Latvija varēs lepoties arī nākamajā gadu tūkstoši.

Grāmata sākas ar oriģinālu pētījumu, ar Latvijas Zinātņu akadēmijas izcelsmes aprakstu. Kļūst skaidrs, ko reprezentē seši gada skaitļi 1815, 1869, 1932, 1936, 1946, 1992, kas iešūdināti LZA karogā. Tie iezīmē posmus akadēmijas idejiskā un reālā izveidē, rāda Latvijas Zinātņu akadēmiju kā Latvijā kādreiz pastāvējušo zinātnisko biedrību tradīciju pārmantotāju. Vienotā kopumā aplūkota Kurzemes literatūras un mākslas biedrība, Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas un Zinātņu komitejas darbība un mēģinājumi izveidot valstisku zinātņu akadēmiju jau sākot ar Latvijas neatkarības pasludināšanu 1918. gadā.

Pirmo reiz tiek objektīvi raksturota Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas darbība kopš tās nodibināšanas 1946. gadā. To izdarīt varēja tikai Jānis Stradiņš, būdams pētnieks ar skatījumu pasaules mērogā, būdams pats „tur iekšā” – korespondētājloceklis kopš 1968. gada, akademiķis kopš 1973. gada. Taču to ticami izvērtēt varēja tikai tagad, brīvā Latvijā, kad profesoram kļuva pieejami visi dokumenti gan LZA arhīvā, gan citu arhīvu kādreiz slepenie fondi. Akadēmija sākās ar patiesi lielu Latvijas zinātnieku vārdiem, bet arī ar funkcionāru (A. Kirhenšteins, A. Pelše) un viņu pakalpiņu (J. Bumbieris) vārdiem. Par ZA pirmo zinātnisko sesiju „...CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš apmierināts var rezumēt: „Pirmoreiz mēs dodam

tribīni zinātniekiem, mēs gribam zināt, ko viņi runās, jo pēc tam būs par vēlu strīdēties [..]. Cilvēki neiebildīs [pret cenzūru], bet, ja iebildīs, lai sajūt, ka CK vada visas lietas, tajā skaitā arī zinātni.““ (167. lpp.)

Jau 1946. gada oktobrī ar A. Pelšes rakstu „*Kam tic profesors Galenieks?*“ sākās vajāšanas kampaņa pret augstskolu vecajiem, „buržuāziskiem“ profesoriem, apsūdzot tos kosmopolitismā, objektīvismā, „buržuāziskajā nacionālismā“. Tas turpinājās 5–7 gadus. Grāmatā sniegtas kolorītas Konstantīna Karuļa atmiņas par šo laiku. Grūti, bet pamācoši to lasīt. Šie pasākumi iekļāvās vispārējo PSRS tendenču ietvaros. Lielais „režisors“ Staļins turpināja veidot drāmas. Viņš nebija piemirsis ieceri iznīcināt latviešus kā etnisku vienību. Par to liecina kaut vai profesores E. Jakovļevas denunciacija un apcietināšana pēc Otrā pasaules kara. Staļins organizēja bioloģijas zinātnes, pēc tam arī fizioloģijas zinātnes sagrāvi. Viņaprāt Baltijā vēl bija saglabājušās totalitārisma naidīgas idejas par iespējamu relatīvas neatkarības saglabāšanu PSRS inkorporācijā. Tāpēc vajadzēja rosināt nesaudzīgu cīņu pret rietumniecisko un „buržuāziski nacionālistisko“ dzīves un domāšanas veidu.

J. Stradiņš objektīvi novērtē Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas dibināšanu un pirmos piecus darba gadus (1946–1951). Tas vēl ir „lielā darbaļaužu vadoņa“ laiks, kad visiem kopā un katram par sevi vajadzēja apņemties kļūt par īstiem padomju cilvēkiem. Šīs nodaļas ļauj autoram pareizi secināt, ka tas „*akadēmijas vēsturē paliks īpatnējs, dramatisks un augsti vērtējams posms, kas met atstarus līdz pat mūsu dienām.*“ (212. lpp.)

Grāmata izraisīs diskusijas. Cits centīsies „mazgāties balts“ no savas nesenās pagātnes, cits mēģinās kolēģim „iekost“, atgādinot iepriekšējos laikus vai pat nekautrīgi sagrozot faktus. Bet grāmata sniedz liecības. Vēl jau dzīvi daudzi notikumu liecinieki un, galvenais, pieejami dokumenti.

Cits vaicās, kāpēc J. Stradiņš tikai tagad kritiski runā? Kas gan viņam agrāk jāva runāt? A. Rubiks pēdējā kompartijas kongresā 1990. gada decembrī pārmeta, ka Latvijas kultūra balstīšoties „Uz

fašistiskā dzejnieka Virzas dzejas? Vai varbūt uz ķīmiķa Jāņa Stradiņa pseidovēsturiskajiem pētījumiem?“ (416. lpp.) Arī Zinātņu Akadēmijā bija vadītāji, kas centās Stradiņu nelaist pie vārda. Tikai trešā piegājienā, jau pēc PSRS sabrukuma Jānim Stradiņam piešķīra vēstures goda doktora grādu *Dr.hist.h.c.*

Autors runā ar lasītāju kā ar līdzīgu, ļauj viņam pašam domāt un secināt, piedāvādams faktus. Lai aplūkojam kaut vai 9. nodaļas tabulas – Zinātņu akadēmijas zinātnisko darbinieku sadalījumu pēc tautībām (280.–282. lpp.) un izdarām secinājumus. Pārdomas izraisa neatkarību atguvušās Latvijas pirmo cilvēku runas, kas teiktas, izvērtējot zinātni un tās vietu. Tās paliks grāmatā mūžam, bet vai esošie un nākamie valdoņi baidīsies no nākotnes vērtējuma? Savulaik smēja par deputātu, kurš lielījās ar divām augstākām izglītībām. Nepagāja ilgs laiks un tagad priecājamies par deputātu bez augstākās izglītības.

Grāmata satur ļoti daudz jaunu faktu. Tā nenovecos. To varēs lietot kā Latvijas zinātņu vēstures enciklopēdiju. Tās saturs pieejams katram, ne vien ar akadēmiju saistītiem zinātņu pārstāvjiem. Grāmata patlaban ir labākā arī Latvijas vispārīgā vēsturē, aplūkojot jaunākos laikus.

Jānis Stradiņš ir unikāla mūsu gadsimta personība Latvijā. Mums viņam jāpateicas par Latvijas karogu, par terminu 'trešā atmoda', par kvēlajām runām neatkarības atgūšanas laikā un tagad arī par līdz šim nebijušu zinātņu vēstures pētījumu. Grūti ir lasīt *Post scriptum*, kas radies, autoram ilgi ārstējoties Paula Stradiņa klīniskajā slimnīcā. Briesmīgi domāt, ka pat viņš jūtas noguris, nerimtīgi cīnīdamies ar šīs dienas varenajiem un viņu īstermiņa domāšanu. „*Mūsu pirmie akadēmiķi savā vairumā bija Latvijas patrioti, kas centās „mazās dzimtenes” labā. Neatkarību atguvušajā Latvijā zinātne itin kā kļuvusi lieka, nevēlama nasta, un diemžēl pēc V. Birkava katra nākamā valdība šo nevērīgo attieksmi demonstrē arvien vaļsirdīgāk.*“ (644. lpp.)

Uzslavu pelnījuši izdevniecības „Zinātne” ļaudis ar direktori Ievu Jansones kundzi priekšgalā. Viņa arī grāmatas redaktore. Gaumīgi veidots izdevums, pārdomāti izvēlētas ilustrācijas. Kvalitatīvs iespieddarbs un sējums.